

Almanya'daki Cami Mimarisinin Azınlık Kimliği Üzerindeki Ektisi

Ahmed Faruk Ergün

Özet: Mekân, sadece fiziksel özellikleriyle tanımlanabilecek bir yer olmaktan çok daha fazlasıdır. Nitekim her mekânın bir deneyimi ve barındırdığı bir ideoloji ya da fikir vardır. Ancak mekân bir fikri temsil etse de her insanda farklı duygu ve düşünceler uyandırdığı da malumdur. Dolayısıyla mekân, bireyin ve toplumun kimliği ve kültürüyle doğrudan ilişkili çok boyutlu bir etkidir. Mekânın bu özelliği 1961 yılında Almanya'ya işçi olarak göç eden gurbetçiler tarafından inşa edilen camilerde de görülür. Nitekim 50 yıl içinde sadece camilerin işlevi ve buna bağlı olarak mimarisi değişmemiş, orada doğup büyüyen ve artık kendilerini Alman toplumunun bir parçası olarak tanımlayan Avrupalı Türklerin kimliği ve kültürü de değişmiştir. Dolayısıyla kimlik ve kültürdeki değişimin, mekânın mimarisi ve işlevindeki değişimle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Bu çalışmada söz konusu ilişkiyi tespit edebilmek için Berlin Şehitlik Camisi ile Köln Merkez Camisi'nin 11 katılımcının üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Kimlik, Avrupalı Türk, Cami Mimarisi

Abstract: Space is much more than a place that can be defined only by its physical characteristics. Every space has an experience and an ideology or idea that it holds. However, even though space represents an idea, it evokes different feelings and thoughts in each person. Therefore, space is a multidimensional element directly related to the identity and culture of the individual and society. This characteristic of space can also be seen in the mosques built by expatriates who migrated to Germany as workers in 1961. In fact, not only has the function of the mosques and their architecture changed in 50 years, but so has the identity and culture of the European Turks who were born and raised there and now define themselves as part of German society. Therefore, the change in identity and culture is directly related to the change in the architecture and function of the space. To determine this relationship, this study examined the effects of the Berlin Martyrdom Mosque and the Cologne Central Mosque on the participants.

Keywords: Space, Identity, European Turk, Mosque Architecture

@ Ahmed Faruk Ergün, Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, faruk.ergun@medeniyet.edu.tr, orcid.org/0009-0008-8017-3548

📄 Ergün, A.F. (2024). Almanya'daki cami mimarisinin azınlık kimliğinin üzerindeki etkisi, *Güncel Sosyoloji*, 2(1), 20-32.

📄 guncelsosyoloji.com

📄 Başvuru: 01.05.2024
Revizyon: 12.05.2024
Kabul: 31.05.2024
Online Basım: 30.06.2024

Giriş

Türkiye ile Almanya arasındaki göç ilişkisi çok eskilere dayansa da Türkiye'den Almanya'ya en önemli göç 1961 yılında gerçekleşen işçi göçüdür. İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve Berlin Duvarı gibi olaylar başta Almanya olmak üzere tüm Avrupa'nın toplumsal çöküşüne neden olmuştur. Birçok sıkıntıya neden olan olayları büyük yıkımlarla atlatan Almanya'nın bu yıkımları ortadan kaldırabilmesi ve ülkeyi toparlayabilmesi için ciddi bir iş gücüne muhtaçtı. Ancak iş gücü ihtiyacını karşılayabilecek potansiyel erkekler ya Nazi Almanya'sından kaçmış ya da savaşlarda öldürülmüştür. Dolayısıyla Almanya bu işgücü ihtiyacını yurtdışından geçici işçi olarak karşılama yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte, Türkiye'de düzgün bir sanayileşme politikasının olmaması ve karmaşık bir kentleşme süreci, Türk toplumunun büyük bir bölümünü büyük ölçüde etkileyen ekonomik zorluklara yol açmıştır. Böylece bir yandan Almanya'nın işgücü ihtiyacı, diğer yandan Türkiye'nin tarımda modernleşmesi ve ülkede ciddi bir istihdam fazlası bulunması ikili bir anlaşmaya zemin hazırlamıştır. Bu şekilde taraflar 1961 yılında Bonn'da işgücü anlaşmasını imzalamıştır. Bahsi geçen anlaşma sonucunda çok sayıda Türk Almanya'ya misafir işçi (Gastarbeiter) olarak gelmiştir. Göçmenler, göç ettikleri ülkelere kendi değer dünyalarını, kimliklerini ve kültürlerini de getirdikleri için göç olgusu, tarih boyunca toplumsal değişimi tetikleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu bağlamda Almanya'ya gelen ilk gurbetçiler kendi kültür ve kimliklerini doğrudan veya dolaylı olarak sonraki nesillere aktarmaya çalışmışlardır. Camiler ise bu sebepten ötürü son derece önemli bir işleve sahip mekânlar olmuştur. Nitekim mekânlar sadece fiziksel özellikleriyle tanımlanamamaktadır. Almanya'da cami mimarisinin değişimi dört aşamada incelenebilmektedir: Sadece ibadet mekânı olarak işlev gören ilk camiler, eski fabrika binalarından camiye dönüştürülen "sosyalleşme merkezleri", Osmanlı mimarisi ile sosyal bütünleşme mekânları ve son olarak modern mimari ile Osmanlı mimarisinin bir sentezi olarak ortaya çıkan camiler. Bir kimlik inşa merkezi ve kültürel aktarım mekânı olarak işlev gören cami mimarisinin zaman içinde geçirdiği değişimler, Almanya'da azınlık olarak yaşayan Türk göçmenlerin kimlikleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmada, bu ilişkinin nasıl kurgulandığı ve bu değişimin hem göçmenlerde hem de Alman toplumunda nasıl bir izlenim oluşturduğu araştırılmıştır. Bu doğrultuda, nitel araştırma yöntemine uygun olarak 11 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Mekân, Kültür ve Kimlik İlişkisi

Mekânın tanımı ve işlevi konusunda birçok farklı görüş bulunmaktadır. Kimilerine göre mekân sadece fiziksel özellikleriyle açıklanabilecek bir yerken, kimilerine göre mekân fiziksel özelliklerinden ziyade insan kimliğini inşa etme potansiyeline sahip çok boyutlu bir yerdir. İkinci fikri savunan postmodernizme göre bir mekân sadece fiziksel özellikleriyle açıklanamayacağı gibi bir kültür de belli sınırlar içinde ele alınamamaktadır. Dolayısıyla postmoder-

nizm, modernizmin tek bir evrensel anlam arama çabasına karşı çıkar ve kültürel çeşitliliği ve karmaşıklığı tanımaktadır (Hatipler, 2017). Bu durum mekânlarda ve eserlerde çok net bir şekilde gözlemlenebilir. Toplumsal bütünleşme mekânları olarak camilerin mimarisine bakıldığında, dünyadaki eğilimin son dönemde postmodernist düşünce tarzında ilerlediği görülecektir. Nitekim Cezayir’de inşa edilen camiler bunun bir örneğidir. Bu camiler post-modern tarza göre daha minimalist ve daha az gösterişli, ancak içerdikleri mesaj açısından daha derindir. Bu durum İslami ilkelerle daha uyumludur. Çünkü İslam her zaman gösterişten kaçınmayı emretmektedir (Salimi, 2013, s.86). Birçok düşünür mekânların bir deneyim ya da hafızaya sahip olduğunu savunmaktadır (Bachelard, 2014). Dolayısıyla mekânların bir tarihi, bir hafızası ve bir mesajı vardır. Kimi düşünürler bu mesajın mimar tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak topluma empoze edildiğini savunurken kimileri de mekânın her bireyde farklı şeyler çağrıştırdığını savunur (Tanyeli, 2014). Ancak mimarın otoritenin arzulanacağı bir fikri, ideolojiyi ya da kültürü eseri aracılığıyla aktardığı konusunda bir fikir birliği vardır. Dolayısıyla mekânların birçok kültürü barındırdığını varsaymak yanlış olmayacaktır. Mimarın topluma dayatmaya çalıştığı kültür ya da fikir, eserlerin inşa sürecinde önemli bir rol oynasa da eserin işlevi ve anlamı zaman içinde değişebilir. Dolayısıyla mekânlar ve eserler içinde buldukları toplumun kültürüne göre anlam kazanırlar (Eco, 2019). Bu nedenle aynı eser farklı bir yerde yaşayan toplum ya da farklı bir zamanda yaşayan toplum tarafından çok farklı şekillerde yorumlanabilir.

Tüm bunlardan yola çıkarak Almanya’daki camiler incelendiğinde, camiye yüklenen anlamın zaman içinde nasıl değiştiği ve bunun cami mimarisine nasıl etki ettiği gözlemlenebiliyor. 1961 yılında Almanya’ya göç eden Türkler ibadetlerini yerine getirebilmek için camilere ihtiyaç duymuşlardır. Çoğunlukla binaların bodrum katlarında mescit olarak işlev gören ilk camiler, ibadet yeri olmanın ötesinde bir işleve sahip değildir. Bunun birçok nedeni olabilir ama asıl neden hiç kuşkusuz Almanya’ya misafir işçi olarak göç edenlerin para kazanıp Türkiye’ye dönme niyetleriydi. Nitekim bu şekilde kalıcı bir anıta ya da kendi kimliklerini yeniden inşa edebilecekleri bir mekâna ihtiyaç duymamışlardır (Korkmaz, 2016, s.140). Ancak Almanya’ya giden gurbetçiler kısa sürede Türkiye’ye dönmenin kısa vadede mümkün olmayacağını anladılar. Almanca bilmemenin doğal bir sonucu olarak yerel kültürden haberdar değillerdi. Bu durumda kendi aralarında sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir yere ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyacı karşılamak için eski fabrikalar satın alındı ve camiye dönüştürüldü. Dışarıdan bakıldığında hiçbir şekilde cami mimarisine uygun olmayan camiler artık bir ibadethane olmanın ötesine geçerek sosyalleşme mekânı haline gelmiştir. 1970’lerden itibaren ikinci kuşak olarak tanımlanan gurbetçi çocukları dünyaya geldi. Alman toplumunun bir parçası olarak doğan bu neslin Türk kimliğine yabancılaşmaması için yeni yapılan camilerin Osmanlı mimarisine uygun olarak Türklüğü vurgulayan bir tarzda inşa edilmesine karar verildi. Berlin’deki Şehitlik Camii bu dönemin sembol camisi olmuştur. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi mekânlar bir fikri empoze etmeye çalışır. Almanya’da

Osmanlı mimari tarzına göre inşa edilen camiler Türk kimliğine vurgu yapmış, aslında sadece kendi çocuklarının Türk kültürüne göre yetişmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kendilerini Alman toplumu haricinde bir grup olarak görmelerine katkı sağlamıştır. Bu tarzda inşa edilen camilerde artık sadece çay lokalleri değil, göçmen çocukların dini ve kültürel dersler alabileceği sınıflar, bakkal ve farklı ihtiyaçların karşılanabileceği diğer tesisler de bulunmaktadır. Ancak sosyo-ekonomik ve statü olarak daha üst konumda olan 3. ve 4. kuşağa gelindiğinde her yerde Osmanlı cami mimarisi ile Türklük vurgusu yapan camilere ihtiyaç olmadığı fark edilmiştir. Çünkü bu kuşakların Türkiye ile önceki iki kuşak kadar güçlü bağları yok. Onlar artık “sadece” Türk değiller, kendilerini Avrupalı Türkler ya da Türk kökenli Almanlar olarak tanımlamaktadırlar. Sonuç olarak, bu karma kimliği yansıtabilecek postmodern tarza uygun daha modern bir cami mimarisi arayışına girilmiştir. Bu girişimin en bilinen örneği Köln'deki Merkez Camii'dir.

Berlin Şehitlik Camisi

Cami, Sultan Abdülaziz döneminden kalma bir anıtın da bulunduğu Berlin'deki Türk Şehitliği'nde 1999 yılında inşa edilmiştir. Dolayısıyla caminin inşa edildiği yer, caminin inşasından önce de Almanya'daki Türk toplumu için son derece önemli bir mekandır. Nitekim Türk mezarlığı, hatırası ile azınlık olarak yaşayan Türklerin zihninde Türk kültürünü ve anavatanı çağrıştıran bir mekandır.

Cami Osmanlı mimarisine uygun olarak tek şerefeli iki minaresi vardır. Ancak tek bir caminin taklidi olmaktan ziyade birkaç yapının özelliğini içinde barındıran bir camidir. Bu tarz dönemin ruhuna uygun bir yaklaşımdır. Nitekim 1980'li yıllarda Türkiye'de de inşa edilen camiler Osmanlı camilerin taklidi değil, birkaç caminin özelliğini içinde barındıran büyük komplekslerdir. Ankara'daki Kocatepe Camisi bu yaklaşımının en güzel örneğidir (Bodur, 2021, s.224). Bir ibadethaneden ziyade, Almanyalı Türklerin sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir yapı olup, Osmanlı mimarisi ile Türklüğe vurgu yaparak gelecek nesillerin kimliklerini inşa etmek amacıyla çeşitli sosyal fonksiyonlara sahip bir kültür merkezidir aslında. Cami, bodrum katı ve alt katları ile 3000 kişinin namaz kılabileceği büyüklüktedir (Hassa Mimarlık, 2024). Cami, 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı mimarisi örnek alınarak inşa edilmiştir. Bu dönem, Osmanlı mimarisinin klasik zirvesine ulaştığı Mimar Sinan ile karakterize edilmiştir (Şehitlik Cami, 2021).

Köln Merkez Camisi

Köln Merkez Camii, Almanya'nın en önemli şehirlerinden biri olan ve Almanya'nın çok kültürlü bir toplum olduğunu gösteren Köln şehrinde inşa edilmiştir. Daha önce birçok kilise

inşa etmiş olan Köln'ün soylu ailelerinden birinin üyesi Paul Böhm'ün projesi 2006 yılında Vestfalya'nın en önemli mimarları için açılan yarışmayı kazanmıştır (Çayla, 2012 s. 125). Mimarın tasarımına göre, 35 metre yüksekliğinde bir kubbeye ve her biri 55 metre yüksekliğinde iki minareye sahip beş katlı binanın 1.200 kişiyi barındırması amaçlanıyordu. Bina kompleksinde ibadet yerlerinin yanı sıra bir kütüphane, eğitim ve seminer odaları, mağazalar ve diğer hizmet tesisleri de yer almaktadır. Minarelerin planlanan yüksekliği Ağustos 2007'de tartışmaya açıldığında, mimar Paul Böhm uyumlu mimarinin uzlaşmayla elde edilemeyeceğini açıklamıştır. Bir maket ve çok sayıda çizim yardımıyla, caminin çevredeki binalarla oldukça iyi uyum sağlayacağını vurgulamıştır. Gerçekten de çevredeki bazı ofis binaları planlanan minarelerden bile daha yüksektir.

Cami henüz proje aşamasındayken, caminin kamusal görünümü, cami mimarisinin entegrasyona engel olup olmayacağı İslamofobik bir çerçevede tartışılmaya başlanmıştır (Çayla, 2012, s.128). Nitekim kimileri camileri göçmenlerin entegrasyonunu engelleyen mekânlar olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle bu camide Türklük vurgusu güçlü olan Osmanlı mimarisi yerine Alman toplumu tarafından kabul görececek bir mimari tarz benimsenmeye çalışılmıştır. Caminin entegrasyonu engellediği ve göçmenleri kapalı bir kutu olmaya teşvik eden bir mekân olduğu düşüncesi iki noktada tartışılmaktadır. İlk nokta, Osmanlı tarzında inşa edilen camilerin Türklüğün ön planda olan bir kimlik inşa eden mekânlar olduğu varsayımdır. Bu eleştiriyi karşı Köln Merkez Camii hem mimari tarzı hem de kullanılan malzemeler açısından son derece modern ve tamamen klasik Osmanlı tarzında olmayan bir mimari benimsenerek inşa edilmiştir. İkinci eleştiri ise Osmanlı mimari üslubunda kadınlara ayrılan alanın erkeklere ayrılan alandan daha az olması ve bunun da İslam'da kadın haklarının olmadığını göstermesidir. Tüm eleştiriler karşısında mimar, iki minarenin ve camiye çevreleyen bir külliye yapısı Osmanlı mimarisine uygun olması, kullanılan malzemeler, kadın ve erkeklerin eşit alana sahip olması ve caminin genel mimarisi açısından daha modern bir mimari tarz benimsendiğini ifade etmiştir. Ayrıca caminin içinin dışarıdan görülebilir olması Alman toplumuna hoşgörü ve şeffaflık mesajı vermektedir. Dolayısıyla Köln Merkez Camii, Osmanlı ve Batı mimarisinin bir sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır (Winterhager, 2017). Bu caminin mimarisi geleneksel ve çağdaş tasarımları ustalıkla bir araya getirmektedir. Bu nedenle Köln Merkez Camii'nin tarih ve geleceği buluşturan bir mimari tarz açısından sembolik bir konuma sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca aynı dönem Türkiye'de yeni mimari arayışların da olduğu bir dönemdir. Çamlıca Camii, Ataşehir Mimar Sinan Camii ve Ahmet Hamdi Akseki Camii sadece örneklerdir (Bodur, 2021, s. 225). Afrika'daki camiler de göz önüne alındığında, yeni cami mimarisi için küresel bir arayış olduğu fark edilecektir. Ancak Almanya'daki bu arayışı diğer örneklerden ayıran belki de temel fark, özellikle kimlik ve kültür vurgusudur.

Yöntem

Yukarıda da ifade edildiği üzere çalışmanın saha araştırma boyutu nitel araştırma yönetimine uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Bu bağlamda toplamda 11 kişi ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Ancak katılımcıların halihazırda Almanya'da bulunması nedeniyle hepsiyle Facetime veya Zoom uygulamaları vasıtasıyla görüşülmüştür. Katılımcıların 6'sı erkek iken 5'i kadındır. Cinsiyetin eşit dağılımına özen gösterilmiştir. Katılımcıların ikisi emekli, ikisi mimar, üçü üniversite öğrencisi, biri avukat, biri eczacı ve son ikisi de Türkiye'den Almanya'ya gitmiş turisttir. Cinsiyet, yaş ve meslek farkının olmasının sonucunda farklı gruplar arasındaki düşünceler tespit edilebilecek ve kıyaslanabilecektir. Bunun sonucunda yaşlıların ve gençlerin Almanya'daki caminin işlevi ve değişen mimarisi üzerindeki düşüncelerin farklı ve ortak yönleri tespit edilebilecektir. Katılımcıların gerekli bilgileri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

İsim	Cinsiyet	Yaş	Meslek
Katılımcı 1	Erkek	30	Avukat
Katılımcı 2	Erkek	71	Emekli
Katılımcı 3	Kadın	46	Turist
Katılımcı 4	Kadın	32	Turist
Katılımcı 5	Kadın	20	Üniversite Öğrencisi
Katılımcı 6	Erkek	42	Eczacı
Katılımcı 7	Kadın	64	Emekli
Katılımcı 8	Kadın	22	Üniversite Öğrencisi
Katılımcı 9	Erkek	21	Üniversite Öğrencisi
Katılımcı 10	Erkek	29	Mimar
Katılımcı 11	Erkek	38	Mimar

Araştırma Soruları:

- Almanya'daki cami mimarisi Almanyalı Türklerin kimliklerin doğrudan ilişkili midir?
- Almanyalı Türkler kendi kimlikleri ve cami mimarisi ile nasıl bir etkileşim içerisinde?
- 30 yıl önce yapılan cami mimarisi ile şu an yapılan camilerin mimarisindeki radikal değişimin nedeni nedir?
- Almanyalı Türklere göre bir mekan olarak caminin işlevi nedir ve mimarisi nasıl olması gerekir?

Bulguların Yorumlanması

Yukarıdaki bilgilere dayanarak, Almanya'daki camilerin sadece ibadet yerleri değil, belki daha da önemlisi sosyal uyum merkezleri olduğu söylenebilir. Özellikle Almanya'daki camilerin mimarisi, kimliğin ve yerel kültürün bir yansımasıdır. Dolayısıyla camilerin sosyal, kültürel ve siyasi bir rol oynadığını varsaymak yanlış olmayacaktır. Ancak ilk camiler ilk neslin kimlik ya da değer dünyasına göre inşa edilirken, yeni inşa edilecek camilerde farklı bir mimari tarz benimsenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla nesiller boyunca yaşanan kimlik değişiminin bir sonucu olarak kültürün ve kimliğin bir yansıması olan cami mimarisi de değişmektedir. Bunun en güzel örneği 1990'lı yıllarda Osmanlı-Türk mimarisine göre inşa edilen Berlin Şehitlik Camii ile 2013 yılında inşa edilen ve daha modern bir mimari tarza sahip olan Köln Merkez Camii'dir. Bu çalışmada 11 kişi ile görüşülmüş ve Almanya'daki camilerin mimarisindeki değişime olumlu ya da olumsuz bakıp bakmadıkları sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcılara özellikle camiler söz konusu olduğunda mekân-kimlik üzerine sorular sorulmuştur. Bu kısımda bulgular dört konu başlığı altında ele alınacaktır: Bir Mekân Olarak Camiye Yüklenen Anlam, Berlin Şehitlik Camisi ve kimlik, Köln Merkez Camisi ve Kimlik ve Almanya'da Modern Cami Mimarisi.

Bir Mekân Olarak Camiye Yüklenen Anlam

Yukarıda da belirtildiği üzere, mekânlar zamana ve topluma göre farklı anlamlar kazanabilmektedir. Dolayısıyla mekânların da bir hafızası ya da belleği vardır. Fakat aynı zamanda mekânların yansıttığı ve topluma dayatmaya çalıştığı fikir herkesçe farklı anlamlandırılır. Nitekim her mekân bir ideolojiyi yansıtsa da insanlar mekânın anlamını kendi kimliklerine göre şekillendirmektedir. Bu nedenle tüm katılımcılara öncelikle caminin işlevi ve bir mekân olarak camilere yükledikleri anlam sorulmuştur.

Benim için caminin iki boyutu vardır. Görünen boyut ibadetlerin yapıldığı bir yerdir. İkinci ve daha derin boyutu ise kimliği şekillendiren yerdir. Ama bunu daha sonra anladık. Ben 1971 yılında Almanya'ya gittiğimde hiçbir yerde cami yoktu. Ve biz insanların yavaş yavaş sadece dinden değil aynı zamanda kültürümüzden uzaklaştığını fark ettik, ki hepimiz normalde birkaç yıl çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönme niyetindeydik. Sonra dedik ki bare bayram ve Cuma namazlarını kılabilcek yerlere ihtiyacımız var. Bodrum katları mescit olarak kullandık. Yıllar sonra müstakil yapılara geçtik. Ve anca 20-30 yıl sonra kubbeli ve minareli yapılara geçebildik. (Katılımcı 2, Erkek, 71 yaşında, Emekli)

1971 yılında henüz 19 yaşındayken Türkiye'den Almanya'ya göç eden Katılımcı 2, Almanya'daki camilerde yaşanan değişimi anlatmaktadır. Misafir işçi olarak gelen gurbetçiler, çalışıp kazanacakları parayı kazandıktan sonra anavatanlarına dönme niyetindeyken, zamanla birçoğu bu niyetinden vazgeçmiş ve Almanya'da kalıcı olmaya karar vermiştir. İlk

camilerin niteliği, bayram ve cuma namazları için binaların bodrum katlarında inşa edilen mescitlerdi. Katılımcıların en yaşlısı olan Katılımcı 2, ilk camilerin mekân olarak tek anlamının farz ibadetleri yerine getirmek için inşa edildiğini belirtmiştir.

Tabi bodrum katındaki camilerin veya daha doğrusu mescitlerin tek işlevi ibadet yapmak içindi. Ama zamanla daha fazlasına ihtiyaç duyduğumuzu fark ettik. (Katılımcı 2, Erkek, 71 yaşında, Emekli)

Zamanla orada kalıcı olduklarını ve kendi çocuklarına Türk kimliğini ve kültürünü aktarabilecekleri mekânlara ihtiyaç duyduklarını fark eden gurbetçiler, camilere farklı anlamlar yükleyerek onları farklı bir şekilde tüketmeye başlamışlardır. Nitekim camiler, mimarisi ve içindeki etkinliklerle Türklük vurgusunun son derece güçlü olduğu bir kültürel aktarım mekânına dönüşmüş durumdadır. Katılımcıların çoğunluğu Almanya'da doğmuş gençlerden oluşmaktadır. Bu soru kendilerine sorulduğunda Katılımcı 2'de olduğu gibi caminin ibadet mekânı olarak işlevi çok baskın değildir. Gençlere göre camiler iki boyutlu bir mekândır. Mekânın anlamlarından biri hiç şüphesiz ibadet yeri olmasıdır. Ancak azınlık olarak yaşayan göçmenler bu tür mekânları Türk kültürünü ve Türk-Müslüman kimliğini inşa ettikleri, benimsedikleri ve bu mekânlara geldiklerinde bu anlayışı daha baskın hale getirebilecekleri yerler olarak tanımlamaktadırlar.

Cami en genel anlamıyla ibadet yapılan mekanlardır. Ancak Avrupa veya Almanya'daki camiler söz konusu olduğunda camilerin çok farklı işlevleri daha vardır. Biz azınlık olarak yaşıyoruz burada. Kimliğimizi koruyabileceğimiz, kültürümüzü ve dinimizi öğrenebileceğimiz bir mekana ihtiyacımız var. Avrupa'daki camiler sadece ibadethaneler değil, gençlik lokalleri, kütüphaneleri, bakkalları ve dershaneleri ile çok kompleks yapılar aslında. (Katılımcı 1, Erkek, 30 yaşında, Avukat).

Buradaki camiler sadece birer ibadethane değil. Azınlıkta yaşayan insanların kendi kimliklerini şekillendirdiği, yeri geldiği değiştirebildiği veya dönüştürebildiği bir mekandır. Buradaki insanlara cami sizin için neyi ifade ediyor diye sorarsınız çoğu namaz, ibadet der. Ama biraz daha konuştuğunuzda hepsinin varacağı son nokta kimliktir. Dolayısıyla camiler bir yandan fiziksel özellikleri ve imkanları ile, diğer yandan da yansıtmış olduğu tarih, ideoloji ve düşünce ile insanların kimliklerini inşa edebileceği ve dönüştürebileceği çok boyutlu bir mekandır. (Katılımcı 10, Erkek, 29 yaşında, Mimar)

Berlin Şehitlik Camisi ve Kimlik İlişkisi

Berlin Şehitlik Camii, Almanya'da Osmanlı mimari tarzına uygun olarak inşa edilen mekânların sembolü haline gelmiştir. Nitekim bu cami çoğu katılımcının aklına gelen ilk camilerden biridir. Ayrıca Berlin Şehitlik Camii'nin Almanya'daki mekânlar arasında Türklük vurgusunun en yüksek olduğu yer olduğu da yaygın olarak bilinmektedir (Schneider, 2018).

Benim aklıma çok zorluklara rağmen 1983 yılında açmış olduğumuz cami geliyor. Onun haricinde Hamburg'da bir cami var ama ismini unuttum. Bir de tabi ki Şehitlik camisi. (Katılımcı 2, Erkek, 71 yaşında, Emekli)

O cami tıpkı Türkiye'deki camiler gibi, içi dışı benim özlem duyduğum Türkiye'deki camiler gibi. Şehitlik camisi sadece bir cami değil, aynı zamanda Almanların arasında bize Türklüğümüzü, nereden geldiğimizi ve bu topraklarda geçici olduğumuzu hatırlatıyor (Katılımcı 2, Erkek, 71 yaşında, Emekli)

Katılımcı 2'nin aklına ilk gelen camiler arasında Berlin'deki Şehitlik Camii de yer almaktadır. Ona göre Berlin'deki cami, Türkiye'deki camilerin mimari tarzına sahip olduğu için kendisinde memleket özlemi uyandırmaktadır. Bu cami ve yansıttığı kültür ona göre Almanya'daki Türklerin kimliklerinin devamı için son derece önemli olduğunu savunmaktadır. Ancak Almanya'da doğmuş olan katılımcılar, Katılımcı 2 kadar güçlü bir bağ hissetmemektedir. Camiyi ilk gördüklerinde anavatanları Türkiye'yi düşünseler de uyandırdığı duyguların baskınlığı ve süresi Almanya'ya gurbetçi olarak göç eden Katılımcı 2 kadar güçlü değildir. Bu durum, insanların mekânlarla olan ilişkilerini kendi deneyimlerine göre şekillendirdiklerini göstermektedir.

Berlin'deki şehitlik camisi de çok güzel bir cami. Camiyi her gördüğümde aklıma anavatanımız Türkiye geliyor. Cami küçük olmasına rağmen sanki Sultanahmet'te, Süleymaniye'de namaz kılıyormuşçasına bir his veriyor bana. Bilmiyorum belki Türkiye'ye karşı duyduğum sevgiden veya özlemden olabilir. Ama biraz içinde vakit geçirdikten sonra veya birkaç kez oraya gittikten sonra bu duygu azalıyor hatta tamamen ortadan kayboluyor. Çünkü aslında Sultanahmet'te olmadığınızı anlıyorsunuz. Belki sadece biz de böyle, yaşlılarda böyle değil. Çünkü bizim Sultanahmet, Süleymaniye veya Türkiye'deki camilerle hatta Türkiye ile ilgili sadece yaz tatilindeki 6 haftalık anılarımız var. Bu kadar az anımız olduğu için zaten şehitlik camisinde biraz vakit geçirdikten sonra özel bir duygu hissetmiyoruz. Bence mekanı hangi tecrübe ile veya anı ile bağdaştırdığımıza bağlı. (Katılımcı 1, Erkek, 30 yaşında, Avukat)

Buna ek olarak, insanların Berlin Şehitlik Camii'ni sevmelerinin nedeni mimarinin kendisi değil, mimarinin zihinlerinde çağrıştırdıklarıdır. Deneyim veya kimliğe bağlı olarak, insanlar mimarinin çağrıştırdıklarıyla daha güçlü veya daha az güçlü bir bağ kurabilir. Ancak insanların Berlin Şehitlik Camii ile kurdukları duygusal bağ kesinlikle mimarinin somut karşılığı değil, aslında içerdiği soyut anlamdır. Bu nedenle bir Almanyalı Türkün ile Türkiye'den Almanya'ya giden bir turistin Şehitlik Camii hakkındaki görüşleri farklıdır.

Berlin'deki cami de güzel, ama bir özelliği yok bence. Bunlara çok alışmışız biz. Türkiye'den. Her köyde, her mahallede buna benzer cami var. Tabi oraya gidince aklınıza Türkiye'ye geliyor, memleket geliyor. Ama bence özellikle Avrupa'daki bir caminin amacı bu olmaması gerekiyor. (Katılımcı 3, Kadın, 46, Turist)

Şehitlik camisi toplum nazarında çok güzel bir mimariye sahip olması nedeniyle ön planda değil, buradaki Türklerin özellikle de yaşlılarının anavatan özlemini yansıttığı için ön planda. Başta da ifade ettiğim şey aslında burada tam anlamıyla geçerli. İnsanlar şehitlik camisinin mimarisine aşık olduğu için değil, kendi kimliklerini yansıttığını düşündükleri için orayı çok beğeniyorlar. (Katılımcı 10, Erkek, 29 yaşında, Mimar)

Köln Merkez Cami ve Kimlik

Yukarıda da belirtildiği üzere Köln Merkez Camii artık Almanya'da modern cami mimarisinin sembolü haline gelmiştir. Osmanlı Mimarisi ile Batı Mimarisinin bir sentezi olarak tanımlanabilecek modern yapı, tıpkı Berlin Şehitlik Camii gibi tüm katılımcılarda farklı duygu ve düşünceler oluşturmaktadır. Bu bağlamda genç katılımcıların yaşlı katılımcılara göre Merkez Camii'ne daha olumlu bakıyor olması oldukça önemli bir bulgudur.

Açıkçası Merkez camiine şehitlik camisinden fazla gittim. Ancak orada hissettiğim ilk duygu halen aynı boyutta. Belki cami mimarisi ile ilgili, çünkü çok büyüleyici ve diğer camilerden farklı. Belki de mimarisi Almanya'da doğup burada büyüyen gençlerin kimliğini yansıttığı için çok benimsenen bir cami olabilir. Nitekim Osmanlı mimarisi veya Türk mimarisi değil, daha modern. Daha bu topraklara özgü. Bu topraklara daha entegre olmuş sanki. Biz de Almanya'da doğduğumuz için aslında dedelerimiz kadar Türk olduğumuzu vurgulamayız (Katılımcı 1, Erkek, 30 yaşında, Avukat)

Açıkçası ben Köln'deki camiye çok beğeniyorum. Caminin yansıtmış olduğu entegre olmuş fikri bir kenara bırakacak bile, Caminin fiziksel özellikleri son derece güzel. Mimarisi gerçekten çok farklı ama başarılı. Zaten bu farkındalık eseri güzel yapandır aslında. (Katılımcı 10, Erkek, 29 yaşında, Mimar)

Görüldüğü üzere, Almanya'da doğan genç nesil Köln Merkez Camii'nin mimarisini beğenmektedir. Nitekim bir yandan Türkiye ile duygusal bağları o kadar güçlü değil, diğer yandan modern bir tarza sahip olan Merkez Camii bu kuşağın hibrit kimliğini (Almanyalı Türk veya Türk kökenli Alman) çok iyi yansıtmaktadır. Ancak daha yaşlı olanlar caminin mimarisini beğenmemekte ve kendi kültürlerini hiçbir şekilde yansıtmadığını, mimari olarak camiden ziyade kiliseyi andırdığını söylemektedirler. Bunun nedenlerinden biri hiç kuşkusuz önceki kuşakların Almanca bilmemeleri ve Alman kültürüne aşina olmamaları nedeniyle Alman toplumu içinde hep kapalı bir kutu olarak organize olmak zorunda kalmalarıdır. Buna karşılık genç kuşaklar, Alman toplumunun bir parçası olmanın ve önceki kuşaklara göre daha yüksek bir sosyo-ekonomik düzeye sahip olmanın doğal bir sonucu olarak Alman toplumuna karşı daha açık bir tutum benimsemektedir. Buna ek olarak yukarıda da ifade edildiği üzere bir yandan Alman toplumuna daha entegre olmuş bir yandan da Türklük vurgusunu önceki nesiller kadar benimseyen bir nesil söz konusu. Sonuç olarak, Osmanlı mimarisi ile

Türk kültürünü temsil eden modern mimariyi sentezleyen Köln Şehitlik Camii'nin daha hibrit bir kimliğe sahip genç nesil tarafından benimsenmesi gayet doğal karşılanmalıdır.

Allah affetsin ama bence o cami camiye benzemiyor. Daha çok kilise gibi. İçi güzel ama dışından cami olduğu anlaşılıyor. Onun yerine niye klasik anlamda cami yapmadılar bilmiyorum ve anlayamıyorum da. Tamam belki daha modern bir şey yapmak istiyorsun o zaman var olan mimariyi güncelle, ama adeta kültüründen, kimliğinden ve geleneğinden bağımsız bir mimari tarzı ile cami yapılmasını doğru bulmuyorum. Oraya gelen gençler Türkiye'yi ve Türk kültürünü nasıl benimseyecekler. Türk kültürü ile alakalı olmayan bir mekanda Türk kültürü ile ilgili ders görmek de işin diğer saçma boyutu. (Katılımcı 2, Erkek, 71, Emekli)

Almanya'da Modern Cami Mimarisi

Görüldüğü üzere katılımcıların çoğu genç olduğu için Köln Merkez Camii'nin modern mimarisini Berlin Şehitlik Camii'nin mimarisine göre kendilerine daha yakın görmektedirler. Benzer bir durum Almanya'ya özgü bir cami mimarisi mi geliştirilmeli sorusuna verilen cevaplar için de geçerlidir. Nitekim katılımcılar genel olarak cami mimarisinin Osmanlı mimari üslubundan nüanslar taşımak kaydıyla modernize edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Onlara göre Osmanlı mimarisi Almanya Türklerinin geçmişini ve köklerini temsil etmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların çoğu kendilerini Alman toplumunun bir parçası olarak gördüklerinden, cami mimarisinin her iki kültürü de yansıtan bir tarza sahip olması gerektiğini düşünmektedirler.

Bence gençler Türk mimarisini biraz değiştirip modern hale getirebilirler, ama öyle topyekûn gerek yok. Çünkü camiler sadece bir ibadethane değil, özellikle Avrupa'da kimliğimizin bir sembolü. (Katılımcı 2, Erkek, 71 yaşında, Emekli)

Bence Köln'deki cami gibi modern ile gelenekselin karışımı camiler Avrupa'nın ve Avrupa'da yaşayan, Avrupa'yı ziyaret eden Müslümanların aradığı tarz. Yenilikçi ama muhafazakar. Kültüründen kopmuyor, ama çakılı da kalmıyor. (Katılımcı 4, Kadın, 32, Turist)

Tamamen kendilerine has bir mimari olması gerektiğini düşünmüyorum. Çünkü o durumda hem kültürel hem dini kimliğimizin sallantıya uğrayabileceğini düşünüyorum. Tabi ki daha modern ve batıya da hitap edecek mimaride camiler de yapılabilir ama kültürel mimarimizin tamamen kaybolmasını doğru bulmam. (Katılımcı 9, Erkek, 21 yaşında, Üniversite Öğrencisi)

Katılımcıların ifadelerinden görüleceği üzere, katılımcı ister yaşça büyük bir emekli olsun, ister Almanya'da doğmuş bir genç olsun isterse de Türkiye'den Almanya'ya turist olarak gitmiş bir kişi olsun, hepsinin kültürel bir vurgusu vardır. Bu vurgu 71 yaşındakinde daha fazla iken 21 yaşındakinde daha azdır, ancak bu ikisinde de bir vurgu olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Dolayısıyla bu aşamada Almanya'daki cami mimarisinin Osmanlı

ve Batı mimarisinin bir sentezi olması gerektiği fikri herkes tarafından paylaşılan bir düşüncedir. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi Almanya'da doğan gençler bir yandan hibrit bir kimliğe sahipken diğer yandan sosyoekonomik düzeyleri ve Alman toplumundaki statüleri ilk gurbetçilere göre daha yüksektir. Katılımcılara göre bu durum Almanya'daki Türklerin ortak mekânı olan cami mimarisine de yansımaları gerekmektedir.

Tarih boyunca cami mimarisi hem dini hem de toplumsal ihtiyaçları karşılayabilmek için birçok kez değişti. Bana göre bugün Almanya'da var olan ihtiyaçları öncelikle tespit etmek gerekir ve ona uygun bir cami mimarisi benimsenmesi gerekir. Bir de şunu unutmamak gerekir. Modern binalar artık sürdürülebilirlik ilkeleri üzerinden kuruluyor. Yeşil çatılar, güneş panelleri ve akıllı binalar gibi. Klasik Osmanlı mimarisi buna çok uygun değil. Buna ek olarak bir de dünyadaki cami mimarisi trendine baktığımızda da camiler artık postmodern usule göre daha minimalist daha basit, ama içerdiği mesaj açısından daha derin bir şekilde yapıldığını görüyoruz. Özellikle Cezayir'de geleneksel ve çağdaş tasarımlar ustalıkla birleştiriliyor. Bana göre Almanya'daki camilerde tarihle geleceği bir araya getiren bir mimari tarzında yapılsa çok yerinde olur. (Katılımcı 11, Erkek, 38 yaşında, Mimar)

Mimar olan Katılımcı 11, kültür-kimlik çatışmasının yanı sıra modern binaların artık sürdürülebilirlik ilkeleri üzerine inşa edildiğini ve bunun Klasik Osmanlı mimari tarzıyla bağdaşmadığını belirtmektedir. Ayrıca onun görüşünü diğer katılımcılardan ayıran temel fark, mimarinin aslında toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenmesi gerektiğini savunmasıdır. Almanya'da cami mimarisindeki değişim de bu şekilde açıklanabilir. 60 yıl içerisinde, aslında toplumsal bir bütünleşme mekânı olan camilerin hem fiziksel özelliklerinin hem de mimari tarzının köklü bir şekilde değişmesinin temel nedeni, mekânın alıcılarının ihtiyaçlarının değişmiş olmasıdır. Dolayısıyla ona göre cami mimarisinin zaman içinde değişmesi gayet doğal karşılanması gerekir. Ancak aynı zamanda Almanyalı Türklerin köklerini, kültürlerini ve kimliklerini unutmamaları için yeni cami mimarisinin mutlaka kısmen de olsa Osmanlı mimarisinin etkisi altında olması gerektiğini savunmaktadır. Bu şekilde "geleneksel ve çağdaş tasarımlar ustalıkla birleştirilebilir".

Sonuç

Mekan-Kimlik ilişkisi çift taraflıdır. Dolayısıyla mekan hem kimliği şekillendirmekte hem de kimlik tarafından şekillenmektedir. Mekan her insan tarafından farklı bir şekilde tüketildiği için mekanın yansıtmış olduğu kültür, bireyin ve toplumun kimliğine göre değişmektedir. Bu nedenle mekanın tecrübesi olduğunu ve bu tecrübenin insanların zihinlerinde bir düşüncüyü çağrıştırdığını varsaymak yanlış olmayacaktır. Aynı işlevi bir yapının mimarisi de üstlenmektedir. Bu durum 1961 yılından itibaren Almanya'ya göç eden gurbetçilerle beraber başlayan Almanya'daki camiler ve mimarisinde geçerlidir. Nitekim ilk camilerin işlevi ibadetha-

ne niteliğinde iken, sonraki camilere toplumsal bütünleşme ve kültür aktarım mekanı gibi farklı anlamlar yüklenmiştir. Bir toplumsal bütünleşme mekanı olan Almanya'daki camilerin mimarisi de zaman içinde Klasik Osmanlı mimarisinden Batı mimarisinden nüanslar taşıyan modern bir mimari tarza dönüşmüştür. Kuşkusuz Almanya'da doğan gençlerin artık saf bir Türk kimliğine sahip olmayıp Almanyalı Türkler veya Türk kökenli Almanlar olarak hibrit bir kimliğe sahip olmaları, cami mimarisinin Klasik Osmanlı mimarisi ile Batı mimarisini sentezleyen melez bir mimariye dönüşmesi ile doğrudan ilişkilidir.

Kaynakça

- Bachelard, G. (2014). Mekânın Poetikası. İthaki Yayınları. Çev: Alp Tümertekin. 2. Baskı. İstanbul
- Bodur, A. (2021). Millet'in Mimarisi: Yeni İslamcı Ulus İnşasının Kent ve Mekan Siyaseti (Bülent Batuman). Kitap Değerlendirmesi. Bilgi Dergisi (2021 Bahar). 23 (1): 222-230.
- Çayla, İ. (2012). Avrupa'da Dinsel Alanın Yönetimi ve Kimlik: Köln Merkez Cami Projesi Üzerinden İslam'ın Almanya Kamusal Alanında Görünümü. Hacettepe Üniversitesi, Antropoloji Anabilim Dalı. Doktora Tezi. Ankara
- Eco, U. (2019). Mimarlık Göstergelimi. Daimon Yayınları. Çev: Fatma Erkman Akerson. 1. Baskı. İstanbul
- Hatıplı, M. (2017). Postmodernizm, Tüketim, Popüler Kültür ve Medya. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi (1), 32-50.
- Hassa Mimarlık (2024). Berlin Şehitlik Cami ve Kültür Merkezi. Erişim adresi: <https://www.hassa.com/tr/proje/berlin-sehitlik-cami-ve-kultur-merkezi>
- Korkmaz, M.A. (2016). Almanya Camilerinin Fiziksel ve Kültürel Yapısı. Çağımızda Cami Mimarisinde Arayışlar Uluslararası Sempozyumu, s. 138-146.
- Salimi, A. (2013). İslam Ülkelerinde Çağdaş Cami Mimari Sorunsalı. Yakındoğu Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Schneider, A. (2018). Projekt gegen Radikalisierung in Berliner Moschee beendet. Spiegel. Erişim adresi: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/sehitlik-moschee-berlin-aus-fuer-praeventionsprojekt-nach-konflikt-mit-ditib-a-1238471.html>
- Şehitlik Cami (2021). Baukomplex. Erişim adresi: <https://sehitlik-moschee.de/tr/sehitlik-camii/>
- Tanyeli, U. (2017). Yıkarak Yapmak. Metis Yayınları. İstanbul.
- Winterhanger, U. (2017). Die Architektur Eines Meilensteins. Koelnarchitektur.de. Erişim adresi: <https://www.koelnarchitektur.de/pages/de/news-archive/18476.htm>